

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821(438)–96.09

ЮРІЙ БАРАБАШ

(Москва)

«МІТ ГУЦУЛЬЩИНИ» ВІД СТАНІСЛАВА ВІНЦЕНЗА. ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Ключові слова: міт, мітологічна парадигма, літературна течія, письменники-«україністи», культурний діалог.

У європейському літературному процесі, зокрема в його центрально-східному сегменті, у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст., сформувався течія, репрезентована шерегою письменників, які, з одного боку, вписувалися у давню загальноєвропейську традицію рецепції України (означмо цю традицію таким пунктиром: Гійом де Боплан – Байрон – романтики польської «української школи» – Бальзак – Рільке), з другого, в контексті цієї традиції посідали особнє місце. Найпомітніші постаті: в австрійській літературі Леопольд фон Захер-Мазох, Карл Еміль Францоз, Йозеф Рот, у польській – Бруно Шульц і Станіслав Вінценз. Осібність цієї течії визначалася тим, що письменники своїм походженням, біографією, пам'яттю, в кінцевому рахунку творчістю були тією чи тією мірою зв'язані із Західною Україною, передусім з Галичиною як перехрестям Центрально-Східної Європи, її «нервовим вузлом», унікальним етнокультурним «локусом пограниччя» – австрійсько-польсько-українського (з різною мірою домішок елементів єврейського, угорського, румунського, словацького, циганського).

Можемо говорити про духовний, культурний *діалог* цих письменників з Україною, діалог у кожному з випадків особистісний, такий, що відбиває неповторність індивідуальної біографії, творчої долі та вдачі, і разом з тим діалог як типологічно знаковий феномен східноєвропейського пограниччя – одного зі складників загальноєвропейського полілогу літератур.

* * *

Станіслав Вінценз (1888–1971) уособлює та унаочнює ідею пограниччя вже самим своїм походженням: його польське коріння, причім з характерною ментальною схильністю до патріархальної шляхетської традиції, поєднувалося з французьким компонентом. Батькові предки наприкінці ХVІІІ ст., рятуючись від революції, емігрували з Франції до Польщі, де поріднилися зі старовинним родом польного гетьмана Яблоновського, потім зі значними дідами Пшибиловськими. Додамо румунсько-український складник:

бабуся Отилія Васильківна належала до «зрумуненого» давнього галицько-волинського боярського роду. А біографічним і духовним простором цього пограниччя була Гуцульщина-Покуття, батьківська Слобода Рунгурська на Коломийщині, маєток діда Станіслава Пшибиловського, Криворівня над Черемошем. Тут, у польсько-українському етнічному та культурному середовищі, проминули дитинство та гімназійні роки Станіслава-молодшого. Тобто маємо право сказати, що саме на Гуцульщині-Покутті Вінценз відчув себе «дитиною гуцульського краю», ним він зостався на все життя.

Юність і молоді роки майбутнього письменника були заповнені навчанням та наукою: спочатку Львівський університет, потім Віденський; широкий спектр інтересів – біологія, право, слов'янська філологія, санскрит, психіатрія, філософія, дисертація з філософії релігії Гегеля.

Літературна діяльність Вінценза починалася на доста віддалених від гуцульської теми рубежах – з перекладів Достоевського («Сон смішної людини») та Волта Вітмена. Однак поступово творчою уявою чимдалі сильніше заволодівали гуцульські спогади та враження; у періодиці з'являються Вінцензові нотатки та есеї про Гуцульщину.

На початку 30-х років Вінценз – він мав тоді вже понад сорок років – усамітнюється в гуцульському селі Бистреці й там 1931-го починає працювати над першим томом майбутньої тетралогії «На високій полонині», головного свого твору. Книга побачила світ 1936 року з підзаголовком «Правда старовіку», пізніше (у тому числі в перекладі українською) виходила під спільною для всієї тетралогії назвою – «На високій полонині». Подальші томи були оприлюднені вже після Другої світової війни, причім третій і четвертий після смерті автора.

У впроводі до публікації 1969 року українського перекладу першої книги в журналі «Жовтень» Вінценз писав, що в цьому творі, «праці цілого свого життя», він прагнув відтворити «багатющу гуцульську традицію» як «геніальний міт». І далі: «Гуцульський епос – це один із небагатьох уже в Європі мітичних переказів, і я, виявляючи свої почуття до українського народу, не можу зробити нічого кращого, як офірувати йому свою книжку. Аби він повернув собі те, що є його власністю і що має тепер далеко не кожен із європейських народів».

* * *

Вінценз не був ні першовідкривачем, ні єдиним «розробником» української, зокрема гуцульської, теми в польській літературі. У ній уже складалася достоту чітко окреслена течія, до якої входили романтики «української школи» (Ю. Б. Залеський, С. Гощинський, М. Чайковський, М. Грабовський, Т. Падура), також Ю. Словацький, З. Красінський, Ю. Коженювський. Активно працювали над «сюжетом України» польські письменники кінця ХІХ ст. (Г. Сенкевич, В. Турчинський) і першої половини ХХ-го (Я. Парандовський, С. Василевський, Є. Стемповський, З. Новаковський). У 30-ті роки минулого століття, практично паралельно з першою частиною тетралогії Вінценза, виходили присвячені Гуцульщині твори інших польських авторів – Ю. Вітліна, А. Осендовського, Є. Єнджеєвича, Ю. Лободовського.

Поza сумнівом, ця літературна течія – як у літературно-історичному аспекті, так і в сучасному для Вінценза, – була йому добре відома, з деякими її представниками він був знайомий і навіть приятелював, однак жодних згадок і посилань щодо цього в нього немає. Виглядає, що письменник мав свій, відмінний від загальноприйнятого, погляд на проблему, що він усвідомлював, або принаймні відчував, свою особність у рамках традиції. Зрозуміло, Вінценз залишався в цих рамках, передовсім у річищі визначальної тенденції зацікавленого, доброзичливого ставлення до України, яке значною мірою живилося в нього, як і в колег, біографічним сентиментом (польські письменники-«україністи» в більшості були уродженцями західних регіонів України, виховувались і навчались в українському оточенні). Є, проте, суттєвий, концептуальний момент, який вирізняє Вінценза із загальної шерехи. Для Вінценза Україна не є об'єктом спогадів, утім, точніше – не є *тільки* таким об'єктом. Його концепт України-Гуцульщини закорінений, з одного боку, у фольклорно-етнографічному ґрунті, в народній мітопоетичній свідомості, з другого – в сучасності, в живому спілкуванні з людьми.

Остання теза може бути підкріплена свідченням самого Вінценза.

У післямові до останньої частини тетралогії він писав: «Коли йдеться про джерела цієї книжки, то слід згадати насамперед оповідання мого діда і бабусі, няні Палагни, гайових Гната і Ликина, візника Ілька, оповідання незабутнього, прекрасного оповідача Петра Кулика або Марка Білоголового – сусіду з-під Чорногори, а також тих людей, що дожили до цього часу (мається на увазі час написання післямови. – Ю. Б.): прекрасного, гордого 92-річного Матійка з роду Зеленчуків-Іванкових; напівсліпого, але сповненого гумору 90-річного Федя Шекерика з Перехресного; сповненого приязні і доброти 82-річного гірського мудреця Юрка Фенчука-Грабчука; бідну, але з почуттям людської гідності й чемності 84-літню комірницю Марійку Чорниш та багатьох інших по пляях, полонинах, гуцульських хатах і колибах. Ось такі мої джерела...»

Уроки мовного пограниччя Вінцензові дала колись його няня – Палагна Сліпенчук-Рибенчук. «Ще будеш мати час говорити панськими язиками, а тепер говори по-людськи. Та й пам'ятай, донику, аби-сь ніколи людського язика не забував». «Людський язик» – то означало гуцульська мова, або, як ми скажемо, гуцульський діалект української мови. Пізніше, виряджаючи хлопця до гімназії, няня Палагна знову напучувала його: «Учися, синочку, ой, учися. По-Божому учися і по-людському. І хай би і по-панському. А по-католицьки і по-турецьки, чому ж би ні? І по-лютерському також. Учися по-польськи добре і по-тальянски, як треба, по-хранцузьки, як вистачить голови. Учись щиро по-руськи, а по-рахманськи найліпше, і по-гуцульськи, і по-бойківськи».

Уроки було засвоєно. У Віденському університеті Вінценз старанно вивчає мови, як європейські, так і «рахманську» – санскрит; усього в зрілі літа він вільно читав чотирнадцятьма. Але застереження няні Палагни не забув, «по-гуцульському» думати і говорити не розучився, і це залишилося на все життя, утвердилося в родині. А для самого письменника, як він пізніше свідчив у листі до свого українського кореспондента професора В. Полека,

«гуцульський язик, точніше – український», став отим «людським язиком», інструментом і складником творчого процесу.

Чи можна вважати Вінцензову мову «польсько-українською», тобто бінарною, амбівалентною? Про мене, жодною мірою. «На високій полонині» – феномен далеко складніший, це факт мовного *пограниччя*: польська мова, «зустрічаючись» з українським елементом, виявляє в собі нові сенсові та стилістичні конотації. Це не бінарність, оскільки польська мова не роздвоюється, залишається самою собою. Також це і не амбівалентність, оскільки поміж польським та українським складниками в мові тетралогії немає конфронтації. Це взаємодія, збагачення, розширення горизонту.

Вінцензу «людська» мова – гуцульська говірка допомогла не тільки відкрити світ Гуцульщини, але органічно ввійти у цей світ. З дитинства майбутній письменник перебуває в атмосфері легенд і переказів – про опришків, мольфарів, рахманів, фей та відьом, навколо лунають вівчарські пісні, коломийки, «співаночки», співають трембіти й флюяри. Няня Палагна часто бере його із собою до храму, на службу Божу, до своїх родичів і знайомих на свята – Різдва, Трійці, Юрія Змієборця, Івана Купала, Маковія. Перед очима чутливого, сприйнятливих хлопчика розгортається багатокольорова мозаїка гуцульських обрядів, звичаїв, побуту, одягу. Все це стає близьким, своїм, частиною життя, все накопичується в душі й пам'яті, щоб через багато років вихлюпнутися на сторінки творів.

* * *

Сучасник і знайомий Вінценза, так само уродженець Коломийщини, згадував, як він одного разу висловив письменникові сумнів у точності, ба правдоподібності епізоду, де гуцул керує надто великою сплавною дарабою, – мовляв, таких дараб не було, бо одному керманичеві з нею на гірській річці не впоратися. Вінценз вислухав, але нічого не змінив. Для нього важливим було те, що виходило за рамці правдоподібності у віртуальну просторінь, де домінують не інформація і точний опис, а *правда міту*. Питання засадниче для розуміння Вінцензового мітологізму.

Ключовими є два поняття. По-перше, *міт*, «міт Гуцульщини», який кореспондує з давньогрецьким мітом. По-друге, *код*, когерентний міту як семіологічній системі, «метамові» (за Р. Бартом), яка у Вінценза вбирає в себе етнографічні архетипи та згущення особистого досвіду письменника.

Кореляції з грецьким мітом упізнаємо у низці складників «міту Гуцульщини», таких як розповіді про виникнення та історію краю, про легендарних «велетнів-воїнів», які з'явилися з вод і з лона землі й поклали початок Часів, про героїв «старовіку». Загальнолюдські за своєю структурою і за суттю уявлення, що виростають з давніх шарів мітологічного мислення, надають цьому міту універсального характеру.

Письменник зі студентських років і протягом усього життя мав ексклюзивний інтерес до давньогрецьких авторів, осіб – до Гомера та Платона (до цього ряду приєднувався Данте як ренесансний нащадок античної класики). Є свідчення, що «Ліада» та «Одиссея» до кінця днів були неодмінною лектурою Вінценза, що підкреслює їхній вплив на формування світосприйняття письменника, зокрема на задум тетралогії. Звичайно, цей вплив не був пря-

мим, причинно-наслідковим, можна говорити радше про рівень асоціативний, про певну схожість психоемоційних особливостей світовідчуття обох авторів.

Гуцульщина Вінченза не тільки топологічний простір, це мітологічна просторинь, окремих «гуцульський світ», трансцендентальний *часопростір*. У ньому час осібний, «гірський», який не може узгоджуватися з «чужим», іншим часом, він цілісний, недискретний, у його стихії факти й події існують одномоментно, не відсуваються в минулі часи. Для гуцула, а отже й в оповіді Вінченза, немає чіткого розмежування між «було» і «є», «довго» та «скоро», «зараз» і «потім». Тому так неквапливо тече життя гуцулів, такий уповільнений темп їхнього спілкування одне з одним – обмін традиційними взаємними привітаннями, ритуальне розкурювання файок, гречні розпитування про здоров'я, родину, господарство, докладний переказ «байок», чуток, пліток, новин сільського та світового масштабу...

Вінцензів гуцульський міт – це розгалужена й різнорівнева множинність фольклорних та етнографічних одиниць – від дитячої «гри в Діда» до магічних засобів захисту від ворожих людині сил, від неписаних правил «домарства» та вибору вбрання на різні випадки життя до обрядів і ритуальних дій, які супроводжують церковні та поганські свята, христини, весілля, похорони, будівництво хати та облаштування вівчарської колиби.

Ця множинність – не компендіум, не скрупульозне наукове зібрання. Фахівець-етнограф, який спробував би досліджувати Гуцульщину «за Вінчензом», пішов би хибним шляхом. Для науковця згадана вище дараба – етнографічний об'єкт, мистець убачає в ній буттєву мітологему, яка промовляє про місце гуцула в карпатському природному та цивілізаційному ареалі, ба ширше – в гірському континуумі, ще ширше – в універсумі.

Те саме й з іншими етнографічними та фольклорними фактами у Вінченза: зберігаючи в більшості випадків реальну вірогідність, вони постають не як автономні елементи-«екзотизми», а як *компоненти* цілісної картини, вписаної (і цим структурованої) в чіткі координати архетипної тріади «дерево–вода–вогень». Маємо тут, суттю, карпатський варіант глобальної мітологемі «вертикаль–горизонталь»: смерека, сосна, бук – «дерево», Черемош, Бистриця – «вода», гуцульська ватра – «вогень». Це читається, з одного боку, як мітопоетичний «код Гуцульщини», з другого – як локальна модель просторової структури цілого Всесвіту.

Мітологічною природою цієї моделі визначаються нетривіальні особливості таких параметрів Вінчензового твору, як композиція і жанр. Тут відсутній найважливіший елемент хрестоматійного комплексу засобів побудови твору – сюжет, дія розгортається не на прагматичному, подієвому, а на асоціативному рівні. Оповідь становить собою мозаїку різножанрових одиниць – пейзажні замальовки, авторські рефлексії, історичні відступи, описи обрядів, звичаїв, убрання, картинки побуту, тексти пісень тощо, етнографічний дискурс виступає у функції композиційного конструкта.

Щодо жанрової природи тетралогії, то у критиці існує значний розкид означень. Називають і роман, й епопею, і сагу, й епічні роман та поему, і фольклорний епос, і навіть просто «книгу». При цьому стало повторюється, як легко помітити, момент епічності, чим підкреслюються притаманні опо-

віді масштабність охоплення народного життя, мітогероїчна домінанта. Зустрічаються формулювання, які зближують тетралогію з Гомеровим епосом («Гомер Гуцульщини», «Гуцульська “Одиссея”»).

Найбільш адекватною жанрової реальності Вінцензового твору видається паралель з «Калевалою». Подібно до Еліаса Льоннрота, збирача та обробника фінських рун, фактичного творця «Калевали» як цілісного епосу, Вінценз будує оповідь у вільній манері, спираючись не на причинно-наслідкові зв'язки, а на «логіку» фольклорних уявлень, мітологічного мислення. В обох випадках є підстави говорити про жанр фольклорно-етнографічного епосу як про метажанр, який синтезує множинність жанрових одиниць – таких, як міт, легенда, героїчне сказання, пісня, історичний (або позірно історичний) екскурс, опис обряду тощо.

* * *

У мітологічну парадигму вписаний легендарний сюжет про зустріч та побратимство Олекси Довбуша із засновником хасидського руху в карпатському краї Бааль Шем Товом (Ізраель бен Еліезер, 1698 [?] – 1760). Цей міт, який зближує в народній пам'яті імена єврейського цадика та українського національного героя, багато про що промовляє. Ідеться про добросусідські стосунки гуцулів та євреїв. А ширше – про традицію толерантності, поваги до Іншого, що склалася на Гуцульщині.

Вінценз, «дитина гуцульського краю», виховався у цій традиції, всотав її і зостався вірним їй на все життя. Його толерантність була з юних літ сформована оточенням, поліетнічним та багатоликим світом Гуцульщини, де відмінності між ідентичностями, зберігаючись, не перетворювалися у нездоланні бар'єри.

Спектр етнічних типів, що їх ми зустрічаємо в тетралогії, вельми широкий: українці, поляки, євреї, молдавани, угорці, вірмени, цигани, німці, австрійці, італійці, французи, англійці... Різною є міра репрезентативності того чи того типу, різне й авторське ставлення до кожного. Безальтернативне перше місце посідає українець, гуцул; рідше зустрічається поляк, причім найчастіше не як етнічний тип, а просто як персонаж, авторська симпатія до якого не акцентується, ми вгадуємо її з тональності, з окремих штрихів.

У подібному ракурсі, тобто не етнічному, а функціональному, подані – дзеркально відносно поляків, тобто негативно, – представники австрійської сторони (імперські посадовці, чиновники, жандарми, жовніри), а також, опосередковано, сторона російська. Поміж «газдами», вівчарами, опришками поширюється чутка, що на Гуцульщину насувається військо, яке йде від москалів на поміч цісарському війську. Певно, це відгомін російсько-австрійсько-пруських поділів Польщі кінця XVIII ст., наслідком яких була втрата Галичини Польщею і включення її до складу Австрії.

Осібне місце у створеній Вінцензом поліетнічній картині Гуцульщини належить євреям. У тетралогії вони за репрезентативністю йдуть одразу слідом за українцями, перед поляками, причім євреї зображені як хоча й самодостатня, значною мірою автономна, однак невід'ємна й органічна частина автохтонної спільноти, гуцульського світу.

Вінцензові – за його природою, вихованням, долею – близький цей світ. Поляк аристократичного роду із глибоким європейським корінням, він цінує та оберігає свій живий зв'язок з гуцульською землею та її людьми, почувається своїм на високій полонині, серед вівчарів. Інтелектуал, ерудит і поліглот, він пам'ятає напучування няні-гуцулки, плекає засвоєну в дитинстві «людську» мову – українську (в гуцульському діалектному варіанті), включає її, поряд із польською, до своєї творчої палітри. Вихований у римо-католицькій традиції з її строгою духовною та канонічною дисципліною, він не інфікований конфесійною замкненістю, спілкується і приятелює з вірними та служителями церкви східного обряду – греко-католицької, в одному зі своїх творів («Відлуння з Чердака») вшановує пам'ять предстоятеля цієї церкви Андрія Шептицького.

У цьому – привабливість Станіслава Вінценза як особистості, у цьому духовна цінність і актуальне значення створеного ним «міту Гуцульщини».

ЮРИЙ БАРАБАШ

«МИФ ГУЦУЛЬЩИНЫ» ОТ СТАНИСЛАВА ВИНЦЕНЗА. К ПРОБЛЕМЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ПОГРАНИЧЬЯ

Статья посвящена творчеству Станислава Винценза как представителя сформировавшегося в европейском литературном процессе второй половины XIX – первой половины XX века течения, особенность которого заключалась в том, что писатели своим происхождением, биографией, творчеством были в той или иной мере связаны с Западной Украиной, прежде всего с Галичиной как перекрестком Центрально-Восточной Европы, её «нервным узлом», уникальным этнокультурным «локусом пограничья» – австрийско-польско-украинского. По мнению автора, это даёт возможность говорить о духовном, культурном диалоге этих писателей с Украиной – диалоге, который отображает неповторимость их биографии, творческой судьбы, индивидуальности, и вместе с тем диалоге как типологически знаковым феномене восточноевропейского пограничья – одной из составляющих общеевропейского полилога литератур.

Цель исследования – проанализировать особенности изображения гуцульского края и создания «мифа Гуцульщины» в тетралогии С. Винценза «На високій полонині», которая воплощает и наглядно раскрывает идею пограничья. Гуцульщина С. Винценза – не только топологическое пространство, а и мифологический простор, отдельный «гуцульский мир», трансцендентальное время и пространство. Концепт Украины-Гуцульщины С. Винценза укоренён, с одной стороны, в фольклорно-этнографической почве, в народном мифопоэтическом сознании, с другой – в современности, в живом общении с людьми.

В статье приводятся факты биографии и творчества писателя, свидетельствующие о его очевидном интересе к мифологии, фольклору, обрядам и традициям, живой народной речи Гуцульщины. Автор акцентирует внимание на том, что «миф Гуцульщины» С. Винценза коррелирует с греческим мифом, о чем свидетельствуют рассказы о происхождении и истории края, о легендарных «великанах-воинах» и др. Общечеловеческие по своей структуре и сути представления, что вырастают из древних слоёв мифологического мышления, придают этому мифу универсальный характер.

Более глубокая работа над данной темой поможет осознать духовную ценность и актуальное значение созданного С. Винцензом «мифа Гуцульщины», став предметом многоаспектного исследования.

Ключевые слова: миф, мифологическая парадигма, литературное течение, писатели-«украинисты», культурный диалог.

YURIY BARABASH

**“THE MYTH OF HUTSUL REGION” FROM STANISLAW VINCENZ.
TO THE PROBLEM OF ETHNOLOGICAL AND CULTURAL BORDERLANDS**

The article deals with the works by Stanislaw Vincenz as a representative of a European literary process of the second half of the XIX – first half of the XX century, the peculiarity of this style corresponds to the following issue that the writers by their origin, biography or works have some relations to the Western Ukraine, especially the Central Eastern Europe and its “pain place”, its unique ethnological “locus of borderland” as Austrian, Polish and Ukrainian ones.

According to the writer it gives the possibility to talk about cultural dialogue of these writers and Ukraine, this dialogue reflects the unique character of their biography and their works. This dialogue can be considered as a phenomena of Eastern European borderlands as a component of whole European polylogue of literature.

The objective of the research is to analyze the reflection of Hutsul region and the creation of “the myth of Hutsul region” in the tetralogy by S. Vincenz “On the High Uplands” which represents the idea of borderland. Hutsul region of S. Vincenz is not only the topological space and mythopoeic space, it can also be considered separately from Hutsul world, as a transcendental time and space. The concept of Ukraine and Hutsul region by S. Vincenz is shortened from one point of view in folklore and ethnography, and also coincides with modernity and alive communication with people.

There are some biographic facts which represent the interest to mythology, folklore, customs and traditions and the language of Hutsul region. The author pays attention to the fact that “the myth of Hutsul region” correlates with the Greek myth, that can be proved with the origin and the history of region, about legendary warriors and giants. The myth obtains the universal traits according its structure.

The cultural value of “the myth of Hutsul region” by S. Vincenz is the object of the research.

Key words: myth, mythological paradigm, literary trend, writers-ukrainists, cultural dialogue.

Одержано 4.04.2016 р.